

ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ ПРИ БАН

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на доцент д-р Бисер Петров Петров на тема
„БЪЛГАРИЯ И НОВОТО СЛАВЯНСКО ДВИЖЕНИЕ (1941–1948)“
за придобиване на научната степен „Доктор на историческите науки“
в професионалното направление 2.2. (История и археология)

Автор на рецензията професор д.ист.н. Светлозар Владимиров Елдъров

Дисертационният труд на доц. Петров е посветен на напълно нова за българската историография тема, която досега е засягана само маргинално в ограничен кръг изследвания. На практика той разкрива цяло едно ново познавателно пространство и го овладява научно не само с пионерската страст на първопроходеца, но и с проникновения анализ на опитния историк. Наистина е изненадващо, до степен на историографско чудо, че такава значима, перспективна и интересна тема досега е оставала като същинска *Terra incognita* за историческата наука в България, която иначе до неотдавна поне формално и официално афишираше голям пиетет към славянството и славянофилското движение, особено когато те бяха свързани с Русия, респективно със СССР. Самият факт, че тази тема изобщо не е намерила място в книгата „Славянството и Втората световна война“ с автор доц. полковник о.р. Марин Калонкин, авторитетен военен историк и дългогодишен директор на Националния военноисторически музей, публикувана като издание на Славянското дружество в България в поредицата „Славянска библиотека“ (София, 2004, 160 стр.) сам по себе си е колкото парадоксален, толкова и показателен. Разбира се, забележителното историографско откритие на автора не е дошло случайно, а е закономерен резултат от неговите по-ранни изследвания за некомунистическата съпротива на Балканите в годините на Втората световна война, но това само повишава научната му стойност.

Освен безспорна оригиналност, темата на дисертационния труд на доц. Петров притежава и висока научна значимост. (Въз)раждането на новото славянско движение в годините на Втората световна война събира като във фокус война, идеология и

политика, за да ги превърне в съгъстеното историческо време на епохата в могъщо оръжие срещу агресията на хитлерофашизма. Това придава на темата мултидисциплинарен облик, към който авторът подхожда с необходимата отговорност и компетентност. Не бива да се пренебрегват също така и актуалните аспекти на дисертационния труд, защото той разкрива инструментализацията на славянското движение в годините на Втората световна война и в началния етап на Студената война, чието познаване е от особена важност в нашето съвремие, за което авторитетни политически анализатори твърдят, че е превърнало света в невидимо бойно поле на новата хибридна война.

В настоящата рецензия анализирам и оценявам дисертационния труд на доц. Петров в няколко направления. Научната традиция изисква първо да се прецени оригиналността, значимостта и навременността на темата и това вече беше направено във встъпителните думи. На второ място в реда на този научно-критичен анализ поставям оценката на информационната база на изследването, за която също се изказвам позитивно. Авторът е ползвал архивни документи от 9 фонда на Централния държавен архив на Р България и Държавния архив – София, сред които архивни единици от фондовете на ЦК и задграничните органи на БКП, Славянския комитет в България и двустранните комитети за приятелство и взаимност със страните от социалистическия блок с преобладаващо славянско население и др. Към тях следва да се причислят 29 заглавия на сборници с публикувани документи и материали, които разширяват домашната изворова база с информация от руски/съветски архивохранилища, 13 мемоари, дневници и речи и материали от 13 списания и вестници. В списъка с използваните извори и литература са включени също 47 монографии и сборници и над 120 монографии, български и чужди, което е забележително на фона на ограничения академичен интерес към тази тема, особено от българска страна. Това обаче свидетелства вай-вече за научния перфекционизъм на автора, който се стреми да обхване целия общественно-политически и идеологически контекст на изследвания от него проблем.

Все пак към информационната основа на дисертационният труд намирам основания да предявя забележка относно нейната пълнота. Възприемам като пропуск отсъствието на публикации, произхождащи от Българската православна църква, тъй като тя не само е всенародната институция, здраво и дълбоко вкоренена в славянската същност на България и българите, но и в изследвания от автора период играе активна роля на полето на славянофилството. Особено ярко в това отношение се откроява

отсъствието на Софийския митрополит Стефан с публикациите и посланията му в защита на славянството и мястото на Русия, Руската православна църква и руския народ в него, както и Църковен вестник, който изразява становището на Св. Синод на БПЦ по тези проблеми.

За сметка на това изцяло положително е мнението ми за структурирането на дисертационния труд. С предговор, увод, три глави с по четири параграфа всяка, заключение и списък на ползваните извори и литература той е добре балансиран не само във формално-количествените си параметри, но и по отношение на съдържателността. Аналитичната мисъл, синтетичният стил на изказа и строгото придържане към тематичната рамка са позволили на автора да събере цялото изложение в 358 стр. От гледна точка на първенството на качеството пред количеството и с оглед на изпълнените научни задачи и постигнатите изследователски цели на дисертационният труд този обем е задоволителен, както също и от гледна точка на благоприятния изход на процедурата. По отношение на методологията авторът твърдо стои на принципа на историзма, от който произтича възприетия от него проблемно-хронологически подход на изложението. Съчетанието между сполучливо избраната и формулирана тема, адекватния научен и методологически подход, приемливата архивно-документална и библиографска база и стегнатия, ясен и точен авторски стил са намерили израз в увереното владение на научния наратив и в равномерното разгръщане на изложението, което тече логично, постъпателно и плавно, разкривайки пред читателя стъпка по стъпка и етап след етап от развитието на новото славянско движение в годините на Втората световна война и съпричастието на България и българите към него.

В предговора (с. 1-13) доц. Петров убедително обосновава избора на темата, нейната научна значимост и хронологическия обхват, представя своя методологически подход, прави историографски обзор на научната литература по проблема и заявява изследователските си цели. В увода (с. 14-25) той проследява пътя на идеята за славянската взаимност от времето на хърватския енциклопедист и католически мисионер Юрай Крижанич през XVII век до навечерието на Втората световна война, като откроява основните акценти в развитието на славянофилското движение.

В същинското изложение на дисертацията авторът разгръща историческия разказ в две основни преплетени линии – новата славянска политика на Съветския съюз и нейната рецепция от България, които в съответствие с проблемно-хронологическия подход придобиват или отстъпват предимство една на друга. Така Глава първа

„Кремълският славянски проект и мястото на България в него“ (с. 26-104) започва с параграф, посветен на състоянието на славянското движение в България в навечерието на Втората световна война до нападението на Третия райх срещу Съветския съюз (с. 26-41). Самата формулировка на заглавието на параграфа като „Крахът на традиционното българско славянофилство“ подсказва, че авторът гледа на изследвания от него процес като на идейна, политическа, организационна и кадрова деградация. Тук е направен опит и за представяне на образа на Съветския съюз в междувоенното българско общество. В параграф втори на същата глава на преден план изпъква другата линия, свързана с възрождането на славянската идея в СССР. Игнорирана през 20-те години за сметка на пролетарския интернационализъм и световната революция, през 30-те тя отново дава признаци на живот, за да възкръсне внезапно след 22 юни 1941 г. чрез създаването на Совинформбюро и Всеславянския комитет към него. Не е пропуснат и приносът на българската политическа емиграция в СССР в това събитие (с. 42-65). Именно тази организация, нейната структура и пропагандна дейност стават обект на изследване в третия параграф. Тук намира място и включването на РПЦ към дейността на Всеславянския комитет в Москва (с. 66-85). Последният параграф е посветен на използването на славянския фактор в съветската външна политика в периода 1942–1944 г. и еволюцията на стратегическата му насоченост от военновременната мобилизация към легитимация на следвоенния ред в Европа (с. 86-104).

В Глава втора, озаглавена „Възобновяване на славянското движение в България“, на преден план изпъква „българската линия“ (105-190). Открива я параграфът за учредяването на Славянския комитет, възстановяването на славянските дружества и организации и възобновяването на славянското движение в България след 9 септември 1944 г. (с. 105-123). Останалите три параграфа са фокусирани върху Славянския събор в София, като пространно и задълбочено проследяват и анализират идейната, политическата и организационната му подготовка (с. 124-145), речите и манифестациите на 3 март 1945 г. и в следващите дни (с. 146-166), прагматичните външно и вътрешнополитически мотиви и цели, които стоят зад масовия публичен спектакъл (167-190).

Глава трета „България в следвоенния славянски свят“ е най-голяма по обем, като в нея двата основни потока на научния наратив – „съветския“ и „българския“, преливат в общославянското течение на поствоенната реалност (191-327). Това става още в първия параграф, който авторът ограничава хронологически в месеците непосредствено след капитулацията на Третия райх. В това колкото щастливо, толкова и мимолетно време

на опиянение от победата изглежда, че идеята за славянската взаимност сякаш идеално се съчетава с модела на народната демокрация в страните от съветската зона за сигурност (191-224). Еуфорията и триумфализмът обаче скоро се сблъскват с политическите реалности и славянското движение започва да се реструктурира с оглед на започващата Студена война, както показва анализът още в следващия параграф (с. 225-253). Много детайлно е анализиран Първият следвоенен славянски конгрес в Белград през ноември 1946 г. с неговите последици за славянското движение изобщо и за аналогичния процес в България (с. 254-287). Последният параграф на главата е посветен на деструктивните процеси в новото славянско движение, възникнали под въздействието на блоковото противопоставяне и новите приоритети на Сталин, довели до създаването на Коминформбюро и разлома с Титова Югославия. Като свързва хронологически края на новото славянско движение с разрива между Сталин и Тито, авторът прави уговорката, че това е непосредствената, но не и основната причина. За такава той посочва подмяната на политическата му основа в лицето на народната демокрация със съветския модел, при който славянската идея е изместена от класово-партийния подход (288-327).

В заключението (с. 328-337) авторът прави синтез на своята теза и концептуализира в завършен и концентриран вид основните си изводи и заключения. Новото славянско движение не е спонтанна инициатива, родена „отдолу“, от народа или „широките народни маси“, а е обмислен и спуснат „отгоре“, от партийно-държавния връх на СССР проект, който преследва различни по съдържание, форма и време цели по в годините на войната и известно време след това. „БРП (к) приема безрезервно задаваната от Москва нова славянска политика и се отдава на интензивното ѝ пропагандиране“ (с. 331). Приемам това за вярно с уговорката, че и славянофилството в дореволюционна Русия също не се радва на масова народна рецепция, а се развива на полето на елитарно интелектуално-политическо равнище с банкетно-аристократична форма. За разлика от този модел, в България славянофилството винаги е имало широка основа, заради демократичното „кирилометодиевско“ разбиране и осъществяване на славянското движение. В този смисъл заключителните думи на автора, че славянското движение получило заради разрива с Титова Югославия „толкова съкрушителен удар“, че станало „напълно безполезно и лишено от основание за съществуване“, или че „несръчните, повечето пъти гротескни опити“ славянската идея да бъде възродена през годините и да живее днес, имали нищожни шансове (с. 337), звучат като политическа декларация без реална

историческа основа. Смятам обаче, че не е работа на рецензента да оценява, приема или отхвърля идейно-политическите вярвания на дисертанта.

Към този анализ на емпиричното и концептуалното съдържание на дисертационния труд се чувствам задължен от моя изследователски опит и разбиранията ми за историческия процес изобщо и конкретно за дадената тема, както и от съзнаваната отговорност за ролята на рецензента в процедурата за присъждане на научната степен „доктор на историческите науки“, да направя няколко бележки, които смятам за полезни и препоръчителни за автора, особено с оглед на превръщането на неговата дисертация в достъпна за широкия читателски кръг монография.

В параграф първи на Глава първа, в който се разглежда състоянието на славянското движение в България и славянофилските чувства на българите в навечерието на войната зее огромна празнина заради игнорирането на БПЦ от концептуално-емпиричната нагласа на автора. Всъщност историята на българското славянофилство и русофилство изобщо не може да бъде разбрана и разказана, ако я няма Българската църква. Това е така не само заради историческата, богословската и демографската тежест на Руската православна църква в източноправославния свят изобщо и в българското православие в частност (до болшевишката революция през 1917 г.), но още повече заради мястото и ролята на Руско-турската освободителна война като основа на славянофилската доктрина на БПЦ. По силата на конституционното си положение като господстващо вероизповедание, чрез териториалния обхват и легитимния статут на своите органи и с опората си у „православното изпълнение“, т.е. в православния български народ Българската църква се явява автентичния и най-масов носител и внедрител на славянофилските и русофилските чувства в обществото. За разлика от българските комунисти, при които пълното и безусловно сливане на русофилството и славянофилството, както твърди доц. Петров, се осъществява едва след нападението на Германия над Съветския съюз, у Българската църква, респективно в голяма част от българския народ, то е изначално установено още от 1878 г. и остава непоколебимо дори в годините на Втората световна война. Това ясно личи от църковния печат и църковните автори, за които вече подчертах, че отсъстват от библиографската основа на дисертацията. Това обаче не е пропуск само на нейния автор, това е недостатък и на българската историография изобщо.

Фактографската основа на същия параграф освен това щеше да бъде по-пълна, а научният анализ на автора по широк и точен, ако беше включил в контекста на

представянето на традиционното българско славянофилство и шумния публичен дебат през 1938–1940 г. „за“ и „против“ мястото и ролята на славянството в етногенезиса и „расовата основа“ на българския народ. В съответствие с актуалната идейно-политическа конюнктура в навечерието и в началото на Втората световна война някои академични и политически кръгове у нас тогава се опитват да игнорират или да минимализират славянския облик на българския народ, история и култура, а други със същата мотивация и страст им се противопоставят. И ако дебатът, започнал като академичен спор между университетски професори, преминал през публични дискусии, лекции и беседи в столицата и провинцията, и озовал се накрая в съдебната зала, все пак завършва в полза на проф. Димитър Михалчев, който решително се противопоставя на хуно-туранските теории и защитава славянския характер на българския народ, това поставя под сериозно съмнение тезата на автора за „краха“ на традиционното българско славянофилство. Вярно е, че доц.Петров още в предговора изрично разграничава предмета на своето изследване от „всякакви други вторични и странични прояви, каквито се срещат в областта на културата и изкуството“ (с. 13), но въпросната академична дискусия с нейните обществен отзвук, подобно на мястото и ролята на БПЦ в българското славянофилство, попада точно в същината на политическата употреба на славянската идея и като такава е трябвало да намери място в този параграф.

Дисертационният труд на доц. Петров само щеше да обогати своя научен характер, ако авторът беше направил съпоставителен анализ между създаването, дейността и политическата инструментализация на славянската идея чрез Всеславянския комитет, от една страна, и същото по отношение на международната еврейска общност чрез Еврейския антифашистки комитет, от друга. И двете организации са създадени и функционират на основата на общ модел, а бих казал, че всъщност са родени от една и съща концептуална и организационна матрица. Еврейският антифашистки комитет, съществувал в периода 1942–1948 г., също като Всеславянския комитет, е структура на Совинформбюро, легитимира се чрез радиомитинги, развива активна пропаганда сред еврейската диаспора в чужбина и особено в САЩ, търпи сътресения в следвоенния период, за да завърши през есента на 1948 г. дори по-зле от новото славянско движение с разпускане, арести, съдебни процеси, лагери и екзекуции.

В края на моя анализ мога да обобщя, че дисертационният труд на доц. д-р Бисер Петров независимо от направените критични бележки, някои от които биха могли да бъдат адресирани изобщо към развитието на историческите изследвания у нас, други

при желание коригирани при публикуването му, е посветен на една напълно нова за българската историография тема, разработена на равнището на теоретически обобщения и решения на значим научен проблем, който съдържа не само интердисциплинарни аспекти, но и притежава приложен потенциал за анализ на актуалната геополитика. От това следва, че научните приноси и достойнства натежават пред пропуските и непълнотите.

Намирам също, че авторефератът точно отразява съдържанието на дисертационния труд и главните идеи и основните изводи на автора. Списъкът с публикациите е адекватен на равнището на претендираната научна степен, за което свидетелстват и многобройните им цитирания от наши и чужди автори. Приложената таблица убеждава, че са налице минималните изисквания по условията и реда за придобиване на научни степени и академични звания. Не намирам пропуски и несъответствия в представените от доц. Петров документи и материали, както и по отношение на процедурата изобщо.

В заключение към моето становище подчертавам, че дисертационният труд на тема „България и новото славянско движение (1941–1948)“ успешно решава поставените научни задачи и цели, съдържа теоретични обобщения на значими научни проблеми, открива нови изследователски пространства, представлява значим и оригинален принос в балканистиката и обогатява хуманитарните и обществените науки с ново познание. Това ми дава основание да гласувам с „ДА“ и да предложа на уважаемите членове на Научното жури също да гласуват положително за присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки“ по научното направление 2.2. (История и археология) на доц. Бисер Петров Петров.

София, 7 май 2019 г.

Професор д.ист.н. Светлозар Елдъров